

SEGARRA, Maria-Isabel (2007): *Endimió retornat. Estudi sobre Benet Garret, «Il Cariteo»*. Barcelona: Omicron, 181 p. (sèrie assaig marbre).

El poeta Benet Garret, dit *il Cariteo*, representa un cas ben singular en la història de la literatura: nascut i educat a Catalunya, visqué molt de temps a Itàlia, on va escriure en *volgare* el seu cançoner, intitulat *Endimione*. En conseqüència, encara que la seva obra ha suscitat molt d'interès a Itàlia, on l'autor és un i altre cop esmentat en els manuals d'història de la literatura italiana al costat de Jacopo Sannazaro i Giovan Francesco Caracciolo com a un dels tres humanistes napolitans més importants de la fi del Quatre-cents, no podem dir el mateix de Catalunya, on encara se'l coneix poc, malgrat que en les seves composicions poètiques dedica molt d'espai a rememorar la seva Barcelona nadiua i vol ser-ne recordat com el cantor.

Amb aquest volum, doncs, Maria-Isabel Segarra es proposa, reprenent el que ella mateixa afirma a la introducció, l'objectiu de «desvetllar, despertar, com el pastor enamorat de la Lluna, adormit a Latmos, l'interès pel coneixement del nostre poeta entre el públic de cultura catalana», per tal de retornar –tot parafraçant el títol– Cariteo/Endimió a Catalunya.

Però la tasca que la professora de Barcelona ha dut a bon port no és tan sols una simple presentació de l'obra de Benet Garret per a ús i consum del lector de llengua catalana, sinó el resultat de gairebé vint anys d'estudi dedicats al poeta, que l'han convertida de dret en una de les seves millors coneixedores a tot Europa.

L'autora, que parteix d'antics materials inèdits, d'altres ja editats en diverses revistes científiques i de noves aportacions, confegeix un assaig monogràfic dividit en onze capítols que es poden repartir en tres grans blocs: el primer, de caràcter purament introductori (els capítols intitulats «Benet Garret, 'Il Cariteo'», «L'*Endimione*» i «Manuscrits i Edicions»); el segon, dedicat a l'anàlisi d'alguns aspectes de l'obra de Cariteo fins ara no considerats, però que en completen el coneixement (els capítols «Política i poesia», «Habitants del cançoner», «Qui, i no Lluna, escolta el poeta», «Un testament poètic», «Horaci a l'*Endimione*», «Un viatge vers el desencís», «Una mirada filosòfica» i «Cariteo i Gutierre de Cetina»); i, finalment, un tercer bloc que conté una bella antologia poètica de quinze sonets del poeta, seleccionats, traduïts al català i comentats per l'autora i pel poeta i editor Israel Clarà.

Com ja hem dit, Benet Garret va néixer a Barcelona, tot i que la presència d'alguns membres de la família Garret ja és documentada a la fi del segle xv sobretot a Tortosa. Probablement pertanyia a una família de la burgesia ciutadana, la qual cosa li va permetre rebre una bona formació literària durant els anys barcelonins; cap al 1468 es traslladà a Nàpols, on va passar a formar part de l'administració de la cort del rei Ferrante I. El 1495, arran de l'entrada de l'exèrcit francès de Carles VIII a la ciutat de Nàpols, seguí a l'exili el jove rei Ferrante II, que el va nomenar secretari d'Estat en lloc de Giovanni Pontano. Durant aquest període, la cort reial va residir a les illes de Procida, Ischia, Sicília i a la Calàbria, fins que aconseguí retornar triomfalment el 7 de juliol del mateix any a la ciutat de Nàpols. Entre 1501 i 1503, a causa de la segona invasió francesa del reialme de Nàpols, Cariteo es va retirar a Roma.

Un cop retornat a Nàpols, la nova administració espanyola, en la persona del virrei Gonzalo Fernández de Córdoba, el nomenà governador de Nola. Va viure la resta de la seva vida en condicions humils i morí a la ciutat partenopea el 1514.

Segons el testimoni dels contemporanis, tenia fama d'home docte en les lletres clàssiques i en llengua provençal, en música i, sobretot, en poesia. Formà part de l'Acadèmia pontaniana, on se'l coneixia amb el sobrenom de *Chariteus* –devot a les Gràcies–, que remet directament al gènere literari que conreava, la poesia, en el seu cas molt toscanitzada i alhora llatinitzada.

Cariteo deu la seva fama, principalment, a l'obra *Endimione*, un cançoner de gust petrarquesc. Una primera redacció aparegué en forma manuscrita al període anterior als anys 1493-1494; successivament ampliat, fou publicat per primera vegada el 1506 i la segona, amb totes les altres *Rime* de l'autor, el 1509. L'*Endimione* es pot dividir en dues parts: el cicle dels poemes amorosos a l'estimada Lluna i el cicle dels poemes de tema polític i panegíric; o bé segons les dues etapes de l'amor del poeta per Lluna: des de l'inici del cançoner fins a la cançó X, on Garret –per dir-ho amb paraules de l'autora– experimenta «les frustracions de l'enamorat, l'estèril espera d'un afecte que no troba resposta en l'estimada», i del sonet CXVI en endavant, on la pèrdua de l'amor és representada per la llunyania, «l'absència de l'objecte del desig». El punt d'inflexió entre ambdues parts, descrites per la crítica com a rimes en presència i absència de Lluna, rau en el gir programàtic de Cariteo cap a la poesia civil, política i panegírica, a imitació del seu model Properci, que passà de la poesia amorosa a la civil i glorificadora de Roma.

En el seu cançoner, el poeta català segueix fidelment el model petrarquesc, tant en el tractament de l'amor com en l'ús del vulgar toscà, però es diferencia notablement de la llarga llista dels imitadors cincentsistes de Petrarca gràcies a la presència en la seva obra d'un projecte de recuperació dels autors clàssics, especialment de l'edat d'August –aquí, Segarra esmenta la major part dels models llatins de Cariteo: Properci, Virgili, Catul, Horaci, Ovidi i Lucreci. La importància literària de Cariteo radica, doncs, en el reeixit procés de síntesi que duu a terme entre la petja formal del poeta de Laura i l'herència literària de l'antiguitat clàssica, que el converteix en un pont entre dues tradicions sovint considerades divergents: la cultura en vulgar i la cultura àulica i humanística.

La part més interessant d'*Endimio retornat* correspon, òbviament, als capítols que componen el segon bloc, l'abast metodològic dels quals ja havia estat anunciat per la mateixa autora en una recensió del llibre que el professor Giovanni Parenti va dedicar al poeta català.¹

El fil conductor que uneix les contribucions de caràcter aparentment divers del segon bloc, però que representen la veritable novetat del treball de Segarra en relació amb la llarga tradició bibliogràfica en llengua italiana sobre Cariteo, és la voluntat de l'autora d'aprofundir en el segon element d'aquella síntesi que justifica l'èxit de Garret, és a dir, el seu perfil de poeta plenament humanista, fins ara només esbossat pels investigadors, que s'han limitat a individuar els seus models llatins sempre en el marc del poeta en *volgare*. Els contorns d'aquesta nova figura es dibuixen a través de l'estudi del context literari, polític i social de l'*Endimione* (els capítols «Política i poesia», «Habitants del cançoner» i «Qui, i no Lluna, escolta el poeta»), i, sobretot, a través de la meticulosa reconstrucció del procés d'elaboració del text que Garret compona a partir dels clàssics («Un testament poètic», «Horaci a l'*Endimione*», «Un viatge vers el desencís» i «Una mirada filosòfica»), on l'aproximació estrictament filològica de l'autora dona els millors resultats de la seva recerca. No es pretén, però, contraposar Cariteo, poeta humanista que emergeix dels apartats reunits en aquest bloc, amb Cariteo poeta en vulgar, amb qui coexisteix, sinó més aviat subratllar la seva importància històrica i literària en el context poètic de la fi del Quatre-cents a Europa.

El primer capítol d'aquest segon bloc, dedicat a l'anàlisi de la cançó VI de l'*Endimione*, intitulada *Aragonia*, on l'autora identifica dos àmbits ben precisos de la vida cortesana i intel·lectual de l'època –la relació amb els poderosos i els vincles que, com a humanista, unien Cariteo a l'Acadèmia pontana-

1. SEGARRA I AÑÓN, M. I. (2008): «A propòsit d'una lectura sobre Benet Garret, 'il Cariteo' (1450-1514). (Giovanni Parenti)». *Faventia*, 20/1, p. 85-94.

niana–, és un bon exemple del que diem. De fet, segons Segarra, aquesta cançó «reuneix tota una sèrie de condicions que la converteixen en una síntesi històrica, literària i filosòfica de la segona meitat del segle xv en el Regne de Nàpols», en la qual Garret, a través d'un ús savi i refinat de les fonts virgilianes (*Eneida*, llibres VI i X), «aconseguirà connectar l'elogi i la glorificació dels reis de la dinastia catalano-aragonesa amb les teories neoplatòniques», que són un component no gens estrany a la cultura de l'humanisme napolità.

Si bé en aquest capítol el context social és representat, abans de res, per la relació vertical amb els poderosos –els reis de la dinastia catalanoaragonesa–, els dos capítols següents descriuen la relació del poeta humanista amb el món que l'envolta, de la qual són testimonis directes els destinataris dels sonets inclosos a la segona part de l'*Endimione*, on les experiències amoroses dels protagonistes de l'obra, Endimió/Cariteo i Lluna, cedeixen el lloc a una extensa galeria de personatges. El text esdevé aleshores un testimoni apassionant de la societat de l'època al reialme de Nàpols.

D'aquests poemes, Segarra, tenint en compte els interessos del públic de parla catalana, selecciona i analitza onze sonets dedicats a individus procedents dels territoris de la Corona d'Aragó i establerts a Itàlia, entre els quals hi ha Roderic de Borja –el papa Alexandre VI–, el noble valencià Baltasar del Milà, l'almirall Bernat de Vilamarí, el bisbe i ambaixador Gonzalo Fernández de Heredia, i el virrei Ramon de Cardona, sobre els quals l'autora proporciona àmplies i importants ressenyes biogràfiques. En canvi, al capítol següent la selecció dels personatges no es basa en els orígens, sinó en el sexe, i l'atenció de Segarra s'atura en els sonets de l'*Endimione* dedicats a dones: a banda de Lluna, hi trobem Elisabetta Gonzaga, muller del duc d'Urbino, Laura Sanseverino, filla del príncep de Salern, Vittoria Cantelmo, comtessa de Terranova, i d'altres, entre les quals destaca Costanza d'Ávalos, duquessa de Francavilla. Els sonets que Cariteo li dedica formen un veritable cicle dins del cançoner; el poeta manté amb la dama un profitós i actiu diàleg poètic sobre l'amor per l'estimada Lluna en què Segarra distingeix de forma precisa una clara evolució: de lloar la interlocutora com a persona idònia per entendre el seu dolor, el poeta passa a contemplar la duquessa com a encarnació terrenal de la virtut en la manera de fer, parlar i tractar.

El capítol intitulat «Un testament poètic», centrat exclusivament en l'anàlisi de la cançó xx, que, «impregnada d'esperit i de tons horacians –escriu l'autora–, sintetitza a la perfecció l'experiència vital i literària de l'autor», és segurament l'apartat més reeixit del treball. Endreçat al cardenal Oliviero Carafa, aquest «poema de cloenda» es pot dividir, segons l'argument, en dues parts, dedicades a la immortalitat poètica (versos 1-33) i al panegíric del cardenal Carafa (versos 34-106).

Després de ressenyar breument els estudis publicats sobre la cançó, Segarra declara la seva intenció de «reinterpretar la funcionalitat del model horacià dins la cançó i les tècniques de record i d'inserció del text llatí», objectiu que compleix perfectament i amb abundància d'exemples.

En la tria d'Horaci, l'autora descobreix un cert posicionament programàtic de Cariteo: si hom pretén passar de les composicions amoroses a temes més elevats com el record i la supervivència en el temps i en l'antiga pàtria, el model només pot ser Horaci, el mestre més adient per immortalitzar els propis versos, autor, sobretot, de les *Odes* 8 i 9 del llibre IV, que confereixen un *status* de dignitat i de *gravitas* a les seves composicions poètiques.

L'autora s'enfronta tot seguit als problemes fonamentals de l'obra de Garret: els límits entre l'al·lusió, la imitació i la traducció dels models clàssics sobre els quals es basteix l'anomenada memòria poètica, és a dir, els fonaments del text del poeta humanista Cariteo. Perquè hom pugui obtenir-ne plaer estètic, és imprescindible que el lector entri en una relació de complicitat amb l'autor a través del reconeixement immediat del model llatí refet en el poema. Per aconseguir-ho s'utilitza el mètode de l'«especialització incipitària», que consisteix en la recuperació total o parcial de l'*incipit* del text clàssic.

Encara, l'autora distingeix dos models de relació en l'ús del text horacià: model A o model exemplar (*Oda* 9 del llibre IV), d'on Cariteo copia i pren mots i recursos lexicals; i model B o de suport (*Odes* II, 20 i III, 30), que forneix alhora de ressonàncies i *topoi* literaris, els quals esdevenen tècniques de relació intertextual en la construcció d'un discurs poètic que necessita adaptar-se a les exigències lite-

ràries de l'època. La predilecció de l'Acadèmia pontaniana pels poetes de l'edat d'August no és pas aliena a aquest procés.

Horaci no és només la font de la cançó xx. Al capítol següent, Segarra analitza set poemes més de l'*Endimione* que mostren la familiaritat de Cariteo no tan sols amb les *Odes*, sinó també amb les *Epístoles* i les *Sàtires*, sense ometre el culte horacià a Orfeu.

Amb els dos capítols intitulats «Un viatge vers el desencís» i «Una mirada filosòfica», Segarra, tot revalorant la producció dita menor de Cariteo, és a dir, els *Cantici* en *terza rima*, sovint llegits per la crítica exclusivament en funció de l'experiència del cançoner, redescobreix noves perspectives per al coneixement i la valoració del perfil humanístic del poeta. La seva atenció se centra sobretot en el càntic de les *Metamorfosis* que, descrit com a viatge literari vers el desencís, mostra el record nostàlgic de la destronada dinastia catalanoaragonesa que havia regnat a Nàpols des d'Alfons el Magnànim, el plany per la mort del noble Alfonso d'Avalos al camp de batalla, el 1495, i la memòria de l'antiga passió per Lluna; tots aquests temes són filtrats en clau mitològica i al·legòrica. Aquí, la font només podia ser Ovidi, però cal reconèixer a Segarra el mèrit d'haver assenyalat en aquesta obra una adhesió més estreta de Cariteo poeta humanista al programa de l'Acadèmia, manifestada mitjançant l'ús d'un llenguatge més hermètic i determinada a partir d'ara, a causa de la caiguda de la monarquia catalanoaragonesa, per la substitució dels amics humanistes pel públic cortesà.

L'aproximació de Cariteo a la ideologia de l'Acadèmia en aquesta última etapa de la seva producció literària demostra, segons Segarra, que els càntics no són formes rígides, sinó «produccions paral·leles al discurs, ple de reflexions morals, reflectit en els tractats i en els diàlegs pontanians».

El gir poètic que Cariteo duu a terme en els *Cantici* no afecta únicament el llenguatge. Al capítol següent, en analitzar el *De dispregio del mondo*, l'autora identifica amb claredat un gir filosòfic en la poètica de Garret que es materialitza en l'esplèndida traducció de l'inici del proemi segon del *De rerum natura* de Lucreci; una traducció que no es pot considerar servil, perquè l'autor dóna una versió personal de l'original llatí i, com fa sovint, la literaturitza. Gràcies al recurs a aquest famós text lucrecià, el poeta reïx a integrar una obra de caràcter purament religiós en les coordinades classicitzants del cercle pontanià.

Finalment, l'últim capítol del treball se centra en la fortuna de Cariteo. L'autora lamenta que no se'n conservi cap rastre en les obres dels poetes catalans posteriors, però recorda la presència de Cariteo en la primera etapa de la producció de Gutierre de Cetina (1514/1517-1557), petrarquista sevillà de la primera meitat del segle XVI que visqué deu anys a Itàlia, a més d'un sonet present en la seva obra, compost per un pseudo-Cariteo, fa pensar en l'existència d'una acadèmia bucòlica coetània a la ciutat andalusa, on la producció del poeta català era coneguda i llegida.

En resum, amb aquests vuit capítols la professora Segarra ofereix al lector un assaig que completa de manera precisa i puntual el coneixement d'alguns aspectes de la poètica de Benet Garret, dit *il Cariteo*, fins ara tot just esbossats, i duu a terme una tasca que va molt més enllà de la simple recuperació del poeta per al patrimoni literari de la cultura catalana: en aprofundir en el seu perfil de poeta humanista, tan docte i refinat, el converteix, més aviat, en patrimoni de l'Humanisme europeu, i per això mateix mereixedor de ser llegit i conegut més enllà dels confins italians. Tot estraftent les paraules del títol, sembla que l'*Endimione*, més que no retornar a la pàtria, viatja pel continent.

A partir d'aquesta afirmació, encara adquireix més importància, pel fet d'estar íntimament lligada a la consideració de Cariteo com a poeta humanista, la qüestió relativa a la possibilitat que la seva formació s'hagués completat ja a Barcelona. El tema, però, resta fora del camp de recerca de Segarra, sigui per la manca de documentació inèdita a l'abast, sigui pel seu enfocament estrictament filològic, del qual l'autora subratllava la necessitat al final de la citada recensió del llibre de Parenti. Els interrogants sobre els orígens familiars del poeta i sobre la localització dels centres de Catalunya on un jove de la seva posició social podia llegir els models llatins –potser també els poetes italians del '300 i el '400 o les seves traduccions al català– durant la segona meitat del Quatre-cents, haurien de ser, doncs, el punt de sortida d'un estudi historicoarxivístic sobre Benet Garret –reclamat pels crítics, però encara inexistent– fet exclusivament a partir d'arxius espanyols. En aquest sentit, pot ser orientatiu un

treball nostre,² en el qual vam presentar una sèrie de documents en llengua castellana sobre el poeta que, tot i haver estat publicats durant la segona meitat del segle XX, mai no han estat citats per cap dels estudiosos de Cariteo i que, si més no, semblen suscitar alguns dubtes sobre l'estret lligam entre l'autor i la dinastia catalanoaragonesa. De fet, només quan puguem respondre aquella qüestió podrem dir que Endimió ha retornat, finalment, a Barcelona.